

Рух декабристів і українство.

В історії громадських рухів декабристи, безперечно, полишили глибокий слід. На протязі XIX ст. пам'ять про декабристів повивалася пієтетом не тільки в колах лібералів і буржуазних демократів Росії, але і в групах соціалістично-настроєних революціонерів.

З новою силою пієтет до декабристів відроджується в XX ст. Революційна боротьба 1905 р. знову притягає увагу на декабристів. В них вбачають і апостолів російського конституціоналізму і предтеч соціалістичної боротьби пізніших часів. Зрештою столітній ювілей декабристських виступів, що припав на час грандіозного революційного триумфу, знову зосередив на декабристах нашу увагу.

Але характер уваги до декабристів на цей раз був одмінніший від попередніх спроб зрозуміти й витлумачити виступи декабристів.

Саме тепер поставлено соціологічне питання про класову приналежність і класову ідеологію вождів декабристського руху і тих мас, що взяли участь в русі.

Декабристи стали перед судом марксівської критики, оцінка їхньої ідеології стала даватися з погляду сучасних революційних завдань: сучасного революційно-пролетарського відчуження.

Але сучасні нам критики, революційні марксисты, розійшлися в своїй оцінці декабристського руху.

Відомий публіцист Мих. Ольминський поставив справу з декабристами, що називається, руба і занадто різко.

На його думку, декабристів треба трактувати виключно, як поміщиків, що обдурили просту салдатську масу, потягли її за собою 14 грудня на Сенатську площу і потім кинули цю масу, коли царський уряд почав її розгонити силою зброї. В своїй політичній ідеології,—так висловлюється Мих. Ольминський—декабристи мали турботу виключно про інтереси землевласників, і тому столітній ювілей руху декабристів, на думку Ольминського, був-би ювілеем „обмана поміщиками салдат“.¹⁾

Інакше підійшов до справи соціологічного освітлення декабристського руху М. Покровський. Він категорично не погоджується з різкою оцінкою М. Ольминського. „Декабристи,—відповідає він М. Ольминському,—зовсім не були поміщиками, що потягли за собою салдат на Сенатську площу, обдуривши їх, а в певній своїй частині були... справжніми революціонерами і на одному своєму крилу... революціонерами-демократами. Вони не були тільки... соціалістами й не були революціонерами-пролетарями... Вони дійшли до тої крайньої границі революційности, яка можлива для непролетарських клас, яка можлива для буржуазії великої й дрібної“.²⁾

Ще раніше до полеміки з Мих. Ольминським М. Покровський висловлювався що до оцінки декабристів і приходив до висновків, що заго-

¹⁾ Статтю М. Ольминського було надруковано в газеті „Рабочая Москва“, 18/XII 1923 р.. Цитую її переказ, поданий М. Покровським в „Очерках по истории рев. движ. России“, М., 1924, стор. 26.

²⁾ М. Н. Покровский, Очерки, стор. 27.

вір декабристів позначений в сильній мірі двоїстістю класової лінії, і в цій класовій недотриманості власне, на думку Покровського, і лежить мало не основна причина неудачі декабрського повстання. „В роковом кругу,—читаємо в Покровського,—и задохнулся заговор, недостаточно аристократический для дворцового переворота и слишком дворянский для народной революции“.¹⁾

На внутрішні протиріччя в ідеології декабристів звертає свою увагу в статті про декабристів Рожков.²⁾ Було-б великою помилкою,—цілком вірно висловлюється він,—у виясненні ідеології і психології декабристів зводити все до одної сумарної характеристики. Декабристи не складала якоїсь єдиної компактної групи, навпаки, належачи до дворянства, що ще з часів Катерини II було розріжнено в класовому відношенні, декабристи й сами в своїх політичних концепціях та своїй ідеології відбивали інтереси різних груп російського дворянства.

І Рожков бере на себе задачу вказати, інтереси яких саме груп дворянства відбивали в своїх політичних поглядах різні представники декабристів. Так, на його думку, Трубецькой явився „виразником того, наскільки далеко уліво могла зайти російська велико-землевласницька аристократія на той час“. Микита Муравйов був політичним ідеологом середнього дворянства, К. Рилев „психологією та ідеологією своєю репрезентував собою проміжну ланку поміж середнім та дрібним дворянством“, нарешті не бракувало посеред декабристів і представників дрібного російського дворянства. Усе „Общество соединенных славян“ складалось з дворянської бідноти, і більшість рядових декабристів належали до цієї групи.

В історико-марксіській літературі праці про декабристів названих авторів вносять багато цінного що до соціологічної аналізи громадського руху початку XIX ст., але не можна вважати, що аналіза класових ухилів в політичних концепціях декабристів, так само, як зазначення і констатування політичної неоднородності серед декабристів,—розв'язав би цілком, так-би мовити, проблему соціальної природи декабристів. Ми можемо констатувати у Рилєєва чи у Пестеля зв'язаність їхніх політичних стремлень з інтересами дрібного дворянства, але ми будемо безсильні пояснити, як ідеологічна різнородність поєднувалась у декабристів в щось одне, і як в однакових умовин х військової служби у людей, майже однакового походження і однакової виучки з'являлись думки й погляди, що утворювали різні групи, різні течії й напрямки.

Нам думається, що проблема соціальної природи декабристів зводиться до проблеми непродукційних клас.

Марксова наука про класи дає виразне поняття про клас, як про соціальну групу людей, що займає в процесі громадського виробництва певну позицію. Суспільна ідеологія твориться класом, що має певний ґрунт у виробництві, тому соціальні групи непродукційного характеру проймаються ідеологією класів продукційних. В новій марксіській літературі є праця, що поставила завдання розвинути й перевести дальшу аналізу над поняттям: „суспільний клас“. Це праця проф. С. Солнцева³⁾ про суспільні класи. В ній автор, твердо ідучи за Марксовими формулами і твердженнями, спиняється, між іншими, і над соціальною проблемою „непродукційного“, невиробничого („непромислового“) населення. До цієї категорії він відносить: 1) людей розумової праці, тоб-то, так звану, інтелі-

1) М. Н. Покровский, Русская история с древнейших времен, т. III, изд. 3. Издание Т-ва „Мир“, стор 368.

2) „Русское Прошлое“, 1923, кн. I.

3) С. Солнцев, Общественные классы, Петроград, 1923, изд. 2-е.

генцію, 2) державних службовців, в тому числі й військових, 3) службовців приватних і т. д. На питання: „яке-ж класове відношення в суспільстві всіх груп непромислового населення?“ автор названої праці дає таку відповідь: „розуміється, всі ці верстви можуть мати певне тяжіння до того чи іншого класового полюсу. Це тяжіння залежить у більшості від тих життєвих ниток, що ними оті верстви життям зв'язані з верствами виробничого населення. Лікар, що обслуговує робітників... натурально проймається й інтересами цього кола... Модний лікар аристократичної частини міста, що біля його квартири тисняться екіпажі його багатих клієнтів, по своєму класовому ухилу буде тяжіти до класових інтересів і до полюсу своїх багатих і вельможних клієнтів“. ¹⁾

1753
Оце соціологічне спостереження й мусить допомогти нам зрозуміти соціальну природу декабристів. Нема чого й говорити, що в політичних концепціях декабристів мусіли відбитися класові інтереси поступового дворянства і прагнення молодії ще російської буржуазії, що народжуючись давала ґрунт для формування ліберальної думки й політичної супроти царського уряду опозиції“; зрештою буржуазний лібералізм декабристи могли відбити ідеологічно, передчуваючи його появлення в Росії, і маючи наочний приклад буржуазних революцій, що колотили світом на переломі XVIII та XIX ст. ст. у Франції і в інших країнах на початку XIX ст. Але було-б дуже трудно трактувати декабристів, як дворянсько-поміщицьку групу, як інтелігенцію класи землевласників. Соціологічно правильно буде, як ми декабристів будемо трактувати, як інтелігенцію, що її суспільна генеалогія була дворянською, але тепер ця дворянська інтелігенція, одірвавшись в значній мірі від організації сільсько-господарської продукції і через те здекласувавшись, стала майже вповні тією невиробничою групою, що її суспільна ідеологія означається не так класовим власним становищем, як тяжінням в бік найближчої продукційної класи. Учасники декабристського руху—майже всі, за рідкими винятками, офіцери, службовці на державних посадах, при чому велика частина з них не мають навіть прибутку іншого, крім офіцерської платні, більше того, не мають навіть маєтків, земель. Розуміється, що в цих освічених колах, безпосередньо незв'язаних з господарюванням, буржуазно-ліберальні ідеї XIX в. могли знаходити вдячний собі ґрунт для прищеплення й буйного розвитку.

Військові походи початку XIX ст. ще сильніше відривали військову офіцерську молодь від російсько-дворянського консерватизму і безкритичної відданості ідеї монархізму. І інтереси тих класів в Росії, що мусіли прагнути корективів до політичної будови Російської імперії, легше і скоріше усвідомлювались молодими здекласованими і проїняними ідеями західно-європейського буржуазного лібералізму інтелігентами—офіцерами з дворян. Класи нової буржуазної і аграрно-капіталістичної Росії використовували ідеологічну енергію здекласованої, освіченої офіцерської молоді. Ця молодь, що про неї влучно писав Нест. Котляревський, кажучи, що та молодь „зуміла поєднати в собі військову виправку з дисципліною ума й серця“, ²⁾ ставала за знаряддя для цих нових клас, але одночасно з тим це знаряддя своєю активністю служило революційним бродилом в патріархальній тиші класових відносин в Росії.

Степінь і форми здекласованості офіцерської молоді впливали на те, що у різних декабристів бачимо ми то менший, то більший

¹⁾ С. Солнцев, *Общественные классы*, стор. 212.

²⁾ Н. Котляревский, *Декабристы*—кн. Одоевский и А. А. Бестужев, Спб., 1907 стор. 114.

радикалізм, меншу чи більшу одірзаність від інтересів певних груп російського дворянства. Цим і пояснюється власне те, на що звертали увагу цитовані нами історики-марксиста, а саме, що у декабристів зустрічаємо ми відбиток різних класових інтересів, від велико-землевласницьких починаючи, далеких від активного лібералізму, а тим паче від революційної опозиційності.

Таке розуміння декабристів, як певної соціальної формації і як ідеологів дає нам змогу і право поставити питання і про те, наскільки та частина учасників руху 1825 року, що була зв'язана походженням та іноді й місцевими симпатіями з Україною, відбила в собі ідеологічні відтінки, що мали намічатись і формуватись в українській спеціально обстановці.

Коли на декабристів такий великий вплив мали закордонні походи, безпосереднє знайомство з новими формами буржуазного життя, що склались в Західній Європі, то реальна обстановка української економіки і класових поміщицько-селянських відносин так само впливала на офіційську молодь, що стояла на Україні військовим постоем. У свідченнях самих декабристів знайдемо ми силу вказівок на те, що саме українські смутні й невеселі, мовляв поет, картини соціальних відносин будили в молоді почуття революційної опозиційності.

Член Південного Товариства Крюков на допиті своєму свідчив, що „на с'емке в Подольской губ. увидел я, до какой степени простирается угнетение крестьян помещиками“. ¹⁾

Декабрист поручик Аврамов так само свідчив, що український соціальний „пейзаж“ пробудив в ньому політичний лібералізм. „Когда я ходил на с'емке в Подольской губернии,—оповідав він,—то имел случай... заметить бедность, в которой находится большая часть крестьян. Это меня поразило и возбудило во мне любопытство узнать“, яким способом дійшли вони до такого сумного становища, і Аврамов в результаті починає читати політичні твори, що формують його ліберальні переконання. ²⁾

Інший декабрист Раєвський оповідав теж, що на Поділлі бачив він страшну над-людську роботу панських селян—вони працювали часом увесь тиждень що-дня на пана; бачив Раєвський, як селяни робили панщину в кайданах. Кругом люди продавалися по одинці, само панство заводило розпустство з кріпосними дівчатами, в маєтку фельдмаршала Каменського були заведені остроги, тюрми, кайдани і т. д., і в наслідок цих кар кріпак, не стерпівши, убив свого пана. ³⁾ Молодий декабрист Яків Драгоманов, що був родом з Полтавщини, говорив нарівні з іншими, що в ньому з'явилися ліберальні ідеї, як наслідок спостережень над „гнетением“ та „жалким состоянием“ кріпаків. ⁴⁾

Залізна дисципліна, утиски й звірства у військових поселеннях на Україні так само викликали у чулої молоді дух протесту. Відомий бунт 1817—19 рр. в Чугуївських військових поселеннях викликав, як це свідчив Олександр Муравйов, брат Микити Муравйова, глибоке обурення проти гнобителів-урядовців та війська. „Ужасные сцены,—пише в своїй записці Олександр Муравйов,—произошли в Чугуеве в 1819 г., где священники благословляли своих духовных детей, решившихся бесстрашно выдержать мучительные наказания и проклинавших тех, кто при виде их выказывал слабость... Дивизионы пехоты были приведены, чтобы испол-

¹⁾ Семейский, Политические и общественные идеи декабристов. Спб., 1909, стор. 108.

²⁾ ibidem, стор. 101.

³⁾ ibidem, стор. 110.

⁴⁾ ibidem, ст. 110.

нять обязанности палачей".¹⁾ Факти з життя військових поселень на Україні приводив і декабрист Завалішин, коли оповідав другому декабристу Арбузову про те, як одна „малороссиянка“ у військових поселеннях сама вбила свою дитину, промовляючи, що коли її від неї забирають, то краще хай її зовсім не буде на світі.²⁾

Цих прикладів досить, щоб можна було говорити про вплив українського оточення на декабристів. Ми маємо, на жаль, дуже мало матеріалів про те, як саме формувалися опозиційність та революційні настрої у декабристів-українців, але можемо, маючи на увазі наведені свідчення, говорити про залежність громадської свідомості української офіцерської молоді і від українських обставин, від відносин тогочасного українського життя.

Але елементи українського життя позначаються на декабристах не тільки в формі безпосереднього впливу фактів соціального гніту на свідомість молоді, ми бачимо ці елементи і у впливі українських традицій на політичну ідеологію декабристів.

Відгомін ліберальної опозиції до російського монархічного уряду, що її так яскраво виявила українська козацька старшина в XVIII в. почувается у декабристів.

Українська козащина, старшинський землевласницький ліберальний автономізм на Україні береться багатьома декабристами, як реальний зразок і прототип тої політичної боротьби, що її хочать вести радикали з військової молоді.

Сучасник декабристів Ф. Глінка в своєму історичному оповіданні: „Зиновий Богдан Хмельницький или освобожденная Малороссия“ робить вождя української козацької революції речником ліберальних конституційних ідей: „Тут раскрыл Зиновий Аглаиму,—читаємо в оповіданні,—все тайны счастья народного. Он советовал собрать „старейшин“ из всех племен для составления законов, свойственных духу народа и времени, а посему, твердых, ненарушимых... свобода, разумеется, законная, благо-разумная, есть одно из главнейших составных частей счастья народного. Она столь же необходима для государства, как свет для целого мироздания и воздух для земли нашей. Коснется ли мыслей и чувств—они пробуждаются с невероятной быстротой, изливаются с удивительною истиной. Вот слабое изображение блаженства народного при полном развитии свободы, спасительной для целого государства, благотельной для каждого гражданина, законного участника в общем благе своего отечества“.³⁾

В талановитій поетичній формі визначний декабрист—„не поэт, а гражданин“—Рилеев повторює ті самі мотиви, роблячи з Богдана Хмельницького борця за ідеї визволення батьківщини з-під гніту тиранії і за здійснення ідеалів „свободы“. „Заря свободы засияет от блеска мстительных мечей!“—клянеться Хмельницький у Рилеева, піднімаючи бунт. А потім, коли з блискою перемогою стала до бою

„С тиранством бодрая свобода,
Кипя отвагою младою“—

після тої перемоги:

„ ... воцарилася свобода
С тех пор в украинских степях
И стала с счастьем народа
Цвеств радость в селах и градах“.

¹⁾ ibidem, стор. 172.

²⁾ ibidem, стор. 177.

³⁾ Цит. В. Маслов, „Рилеев“, стор. 150—151.

У Рилєєва не тільки Хмельниччина оспівується, як незабутня епоха змагання за „свободу“, але все українське минуле оповивається однією єдиною ідеєю благородного і героїчного лібералізму. Рилєєвський Наливайко підноситься до класичного героя-мученика за волю і жертви за народне щастя, за визволення від тиранства рідного краю.

„Еще от самой колыбели—

говорить Наливайко у Рилєєва—

К свободе страсть зажглась во мне“,

і ця „страсть к свободе“ була навіяна Наливайкові старою свободолобною українською традицією, що плинула з часів давньої „незабвенной старины“, про яку Наливайкові співали пісні мати його та сестри. Наливайко мріє про те, щоб побачити Україну вільною.

„Мне ад—Украину зреть в неволе,

Ее свободной видеть—рай!“...

і для цього збирається він повстати „на утеснителей народа“.

Особливо цінно, що традицію старо-українського лібералізму й визвольного патріотизму доводить Рилєєв до часів Мазепи. „Войнаровский“ Рилєєва, безпоречно, є надзвичайно інтересне з погляду ідеологічного з'явище. В той час, коли і в прозі і в віршах всіляко намагалися зганьбити ім'я Мазепи, коли звичайна Мазепина характеристика в російській літературі була приблизно така, як її дав р. 1825 кн. Шихматов:

„От рода в род и род до века

Ты будешь срамом естества“,¹⁾

в цей самий час Рилєєв виступає з своєю поемою, де Мазепу змальовано як діяча, що продовжує ті традиції визвольної боротьби, що їх у Рилєєва провадили раніше Наливайко і Хмельницький. Мазепа стає на чолі „борьбы свободы с самозластьем“, тої боротьби, що була суттю „священной старины“. Найвища похвала Мазепина, сказана Войнаровському, полягає в тому, що Мазепа визнає Войнаровського сином України.

„Я зрю в тебе Украины сына!—

говорить Мазепа,—

Давно прямого гражданина

Я в Войнаровском угадал“.

І вірний вихованець Мазепин—Войнаровский з жалем признається,

„Что мы с Мазепой погребали

Свободу родины своей“.

Мазепа—носітель тої ідеї свободи, але Рилєєв устами свого Войнаровського підкреслює:

„Его (Мазепу) сразил бы первый я,

Когда-б он стал врагом свободы“,

бо—в другому місці вертається він до цієї теми—

„Чтить Брута с детства я привык“.

І Рилєєв разом з своїм героєм і з вдохновителем його Мазепою проповідує, що

„... достояние отцов,

Воскреснет прежняя свобода!“...

¹⁾ Маслов, „Рилєєв“, стор. 300.

Так у декабристів воскресала українська старовина в романтично-ліберальному освітленні, де діячі української історії XVI—XVIII ст. вставали ніби благородні республіканці давнього Рима, або непримиримі „громадяни“ французької революції.

Варт звернути увагу на один момент в цій поетично-романтичній ідеалізації української старовини. Українські герої Рилеєва власне позбавлені реальних рис національного змальовання... Ще Пушкін цілком вірно передав своє вражіння від поезій Рилеєва, що вони „слабы изобретением и изложением... национального русского нет в них ничего, кроме имен“. Це вражіння, безперечно, вірне. Історичні герої Рилеєва прекрасно декламують на громадські теми, виявляють все ліберальне благородство своїх поглядів та своїх позицій, але цим героям бракує історичної реальності, вони—герої патріотичних та ліберально-опозиційних легенд, а не живі учасники дійсних історичних подій нашої минувшини.

Епоха Рилеєва й декабристів на Україні, на жаль, не дала жадного серйозного в національні та ліберальні форми прибраного громадського руху на Україні.

Поема Рилеєва „Войнаровский“ зробила ніби то фурор на Україні. Нею захоплювались українські читачі. З приводу посвяти до поеми, де Рилеєв сам казав з приводу свого твору:

„Ты не увидишь в них (у віршах) искусства,
Зато найдешь живые чувства—
Я не поэт, а гражданин“.

Харківський „Украинский Журнал“ писав: „Читавшие „Войнаровского“ первый из приведенных стихов отнесут к одной скромности, столь привлекательной в молодом поэте, со вторым охотно согласятся: он наилучшим образом оправдан в продолжение всей поэмы, а при третьем почувствуют особенное уважение к сочинителю, который старается соединить в себе оба сии священные названия—поэт и гражданин“.¹⁾

Ще з більшим захопленням дає характеристику „Войнаровському“ один з тодішніх активних на полі української культури інтелігентів М. Маркевич. В листі до Рилеєва він пише: „Позвольте мне вам писать, как истинный гражданин своего любезного отечества, как добрый малороссиянин. Итак, могу ли я хладнокровно читать „Войнаровского“ и „Наливайку“? Примите мою и всех знакомых мне моих соотечественников благодарность. Будьте уверены, что благодарность наша искренняя, что мы от души чувствуем цену трудов ваших, которые вас и предков наших прославляют. Мы не потеряли еще из виду деяний великих мужей малороссиян, во многих сердцах не уменьшилась еще прежняя сила чувств и преданность к отчизне. Вы еще найдете живым у нас дух Полуботка. Примите нашу общую благодарность: вы много сделали, очень много. Вы возвышаете целый народ,—горе тому, кто идет на усмирение целых стран, кто покушается покрыть презрением целые народы, и они ему платят презрением. Но слава тому, кто прославляет величие души человеческой и кому народы целые должны воздавать благодарность. „Исповедь Наливайка“ „врезана в сердцах наших и моем также“.²⁾

Ми не знаємо, щоби Маркевич або його знайомі, що він про них писав, словом, що-б та інтелігенція, що заходжувалась біля літературного українського відродження початку XIX ст., виявили себе десь на політичному полі, як „истинные граждане своего любезного отечества“. „Добрые

1) Цит.—В. Маслов, „Рилеєв“, стор. 316—317.

2) „Русская Старина“, 1888, декабрь, стор. 599.

малороссияне“ типа Маркевича свій патріотизм і лібералізм ховали в глибинах своєї романтичної душі і в політичному відношенні часто й густо виявляли себе зовсім не лібералами, а навіть консерваторами і монархістами. Згадаємо для прикладу хоч-би визначного представника харківського гуртка діячів літературного відродження—Гулака-Артемовського з його російсько-монархічною політичною ідеологією.

„Дух Полуботка“, тоб-то дворянська на Україні ліберально-автономістична опозиційність XVIII ст., на часи Рилєєва давно згас в нащадках української козацької старшини, а коли й почувався він, то тільки в безсило-романтичній формі на зразок класичного у Котляревського в попередні десятиліття: „Так славной пам'яті бувало у нас в Гетьманщині колись“...

В політичну акцію цей „дух Полуботка“ у „добрых малороссиян“ не переходив; він оставався в числі аксесуарів романтичних настроїв українського поміщицтва і української інтелігенції першої половини XIX ст.

Як відомо, своєрідне, так-би сказати, українофільство Рилєєва мало своїм безпосереднім стимулом пробування Рилєєва в маєтку своєї дружини на території бувших Слобідсько-українських полків—єднання з слобідськими поміщиками в їхніх затишних спокійних куточках. Ми маємо барвисту характеристику цього поміщицтва початку XIX в., зроблену Де-Пуле. Згадуючи про харківський університет цієї доби, Де-Пуле пише: „Из университета выходили люди замечательно образованные, нередко, ученые, которые в большинстве, прослужив урочное время на службе, спешили в свои хутора, где под сенью черешен и белых акаций наслаждались малороссийским *fag niente*, т. е. созерцанием и беззаботной ленью“.¹⁾

Оце власне поміщицтво і на Слобожанщині і на колишній Гетьманщині під білими акаціями своїх хуторів мріяло іноді про романтичну українську старовину, але ці мрії не сполучались із політичною активністю, і тіні предків з їхньою боротьбою не викликали вже ліберального ентузіазму. Чужинець на Україні Рилєєв зумів поєднати свій революційний лібералізм із споминами про українське минуле, але навіть у нього це минуле вималювалося, як гола ліберальна схема, позначена українськими історичними іменами, але позбавлена рис української історичної дійсності.

Так само, як на Рилєєва, впливали традиції української політичної боротьби попередніх століть на ті групи польської по культурі шляхетської інтелігенції, що мали дуже близьке відношення до таємних організацій офіцерів російської армії, розташованої на Правобережній Україні. Історики літератури звертали вже увагу на те, що на Рилєєва впливали не тільки обставини слобожанського життя, спiniaючи його увагу на українських сюжетах, не тільки особисте знайомство з людьми, причетними до українського, переважно, літературно-громадського руху, а ще й зносини з польськими націоналістами, що мріяли про повстання в демократичних формах і вели пертракції з організаціями декабристів на Україні. В першу чергу тут згадувалось ім'я одного з глибоко оригінальних діячів шляхетсько-польського романтизму, прибраного в українські форми—про Тимка Падуру.

Творчість Падури, що своїми українсько-політичними тенденціями, попереджує Рилєєва, вся базується на українських мотивах, надаючи їм характер глибокої поетичної і політичної романтики. Як пізніше Рилєєв, Падура вбачає в українській казаччині і в таких провідниках укра-

¹⁾ М. Де-Пуле, Харьковский университет и Каченовский, „Вѣстник Европы“, 1874, I, стор. 78—79.

їнської політики, як Мазепа,—ідеї боротьби за волю, за рівність, за політичне визволення козака—

„З віка вільні і свавільні
Не пускали шабель з руки...“

і від імени польської шляхти Падура кликав український люд—

„Вольних внуки, злучім руки,
А сила все зможе!
І верне власть і славу дасть,
Вільне Запороже!“

Але всі Падурині заклики, так само як і вся діяльність Падури і польсько-шляхетської, так званої української літературної школи мали в своїй основі отой нежиттєвий романтизм, що, як пізніше і в Рилеєва це виходило, браз українську минушість, позбавляв її реальних рис і втіляв в минуле свій ідеал політичного устрою. І тут на ґрунті польської культури в Правобережній Україні традиції політичної боротьби попередніх віків бралися, як романтичні згадки, мало придатні для творчої громадської роботи в національних формах.

Правда, Рилеєвське „українофільство“ було ще дальше від будь-якої форми його реалізації, аніж „українофільство“ Падурине та його однодумців, бо Рилеєв занадто вже далеко стояв від самого українського життя, тоді як Падура пробував і робив спроби стати до громадської роботи в гуші українського життя. Тому в Падури ми й надибуємо не вповні ще вияснені спроби установити якусь українську „орієнтацію“, особливо в часі переговорів з російськими декабристами. Покійний К. Михальчук, що знав особисто самого Падуру, переказав у своїх споминах про те, що Падура гаряче агітував за визнання автономії України підчас політичних переговорів з декабристами на Україні¹⁾. С. Єфремов на підставі усної традиції, що її передавав той самий Михальчук і інші, подає надзвичайно інтересний епізод, трохи анекдотичного змісту, але цілком правдоподібний для тодішніх умовин. Падура—переказує С. Єфремов—„пишався тим, що перший прилюдно заявив про права української нації: це було на „слов'янським з'їзді“, улаштованому південними декабристами у Василькові перед 1825 роком. Падура був на цьому з'їзді, як представник від Поляків. Декабристи хотіли, щоб на зборах було як-найбільше представників од різних слов'янських народів і закликали Поляків, закликали якогось чеха-винокура, щоб репрезентував чеську націю, розшукали десь серба чи хорвата,—а за інших слов'ян вони й сами гаразд не знали. І от, коли хтось з головних проводарів декабристів... одкриваючи збори, сказав, що тут зійшлися усі слов'яне, Падура попрохав собі слова. „А знаєте, панове,—обернувся він до присутніх,—ми забули про один великий слов'янський народ!“ Усі переглянувшись між собою і задумались, який-же то справді народ? „Та про господаря цієї хати, де ми зібралися, забули... про український народ“, і от усі згодилися з Падурою, і він заявив себе представником українського народу.“²⁾

Якщо це оповідання відповідає дійсності, то Падура значить ближче підходив, аніж його російські спільники, до того, щоби українську політичну традицію звязати з реальним сучасним йому українським життям. Але ми добре знаємо, що навіть спроби однодумців Падуриних підчас польських повстань романтично-козацькими гаслами підняти й повести за собою українську селянську масу кінчались фатальною, часто

¹⁾ „Украинская Жизнь“, 1914. VIII—IX, стор. 83.

²⁾ „Наше Минувле“, 1918 г., 3, С. Єфремов „Масонство на Україні“, стор. 13.

трагічною невдачею. Вимріяна романтика на соціяльній польсько-шляхетській базі не могла бути поєднаною з інтересами українського селянства. Отже навіть в фактичних спробах українські традиції політичної боротьби в епоху декабристів були достоянням політичного мріяння в романтичній формі, і до того це мріяння було в колах не-українських. Тодішнє так зване українське громадянство, тоб-то діячі українського літературного відродження, не бралися навіть до мріяння на політичні теми, обмежуючися самими романтичними зігнаннями про минуле. Отже цілком природно виникає питання, чи можна говорити про участь в русі декабристів української інтелігенції, як такої, чи навпаки—українці з походження поміж декабристами були настільки одірвані від українства, що воно могло на них впливати тільки як обстановка або історико-політичний спомин з минулого загального характера про ліберально-опозиційний рух.

Коли ми будемо переглядати персональний склад учасників організацій декабристів, ми раз-у-раз будемо натрапляти на українські імена. Самого українського імени ще, розуміється, мало. Нам треба відшукати звязаність того чи іншого декабриста-українця з українським життям, щоб говорити про українство його. Декабристи-українці, як і взагалі всі декабристи, діляться на дві основні групи—в першу чергу, це ті, що були виходцями з кол великих землевласників, належали до дворянської аристократії, по-друге—це діти низового дворянства, в яких ступінь їхньої декласованости був без порівняння вищим, аніж у їхніх аристократичних спільників, і через це в них спостерігається більше соціального й політичного максималізму.

Що торкається першої групи, то справді трудно говорити про їх українство. Інтереси великого землеволодіння на Україні давним-давно докраю постирали сліди місцевих традицій у дворянства, і це дворянство в культурно-національному відношенні давно було одірвано від українства, зате міцно звязувалось з державною культурою російського дворянства.

В іншому світі малюються перед нами постаті декабристів, що належали до другої групи. З бідних дворянських родин українського походження багато було декабристів в „Обществе соединенных славян“, багато їх служило в Чернігівському полку і взяло участь у відомому повстанню.

Цю українську частину декабристів на Україні майже ніхто не пробував розглянути, як тогочасну українську інтелігенцію. Згори вирішали питання так, що українських декабристів не було, був єдиний тільки рух в загально-російській формі, і в історії українських громадських рухів повстанню декабристів немає місця. Такий погляд, безперечно, хибний і глибоко помилковий. Чому, на якій підставі треба вважати українською інтелігенцією першої половини ХІХ ст. тільки діячів літературного національного відродження? Можна говорити, що українська інтелігенція цієї доби не дооцінювала національного моменту, пройма-лась впливами російської культури, але цілком невірно було б одмовляти молодому поколінню та ще з революційними настроями в приналежності до української інтелігенції тільки через те, що їхня національна свідомість була невиразною, або невисокою. Спинимось на де-яких представниках українських декабристів. Візьмемо трьох найбільш типових декабристів, учасників повстання на Київщині—юнкера Якова Драгоманова та офіцерів Сухинова та Горбачевського. Всамперед розглянемо їх генеалогію. Випадкова постать Якова Драгоманова набрала для нас спеціально українського значіння через те, що з родини Драгоманових

вийшов племінник декабриста—Михайло Петрович, що з його іменем зв'язався початок соціалістичного думання української інтелігенції. Михайло Драгоманов пізніше підкреслював у своїй автобіографії саме, що його дядько був членом „Общества соединенных славян“, і одночасно давав цікаву характеристику своєму батькові, яка, мабуть, у великій мірі могла бути однесеною і на Петрового, брата, Якова Драгоманова. Ось ця цікава характеристика: „Мій батько—згадає Михайло Драгоманов—повернувшись (з Петербургу) під кінець 30-х років на батьківщину, з ідеями, які були мішаниною християнства з філософією XVIII в. та якобинства з демократичним цезаризмом,—не знайшов собі притулку в шляхетсько-канцелярському укладі повітового життя Миколаївських часів. Одружившись, сидів більше дома та читав книги, якщо не клопотався по процесах всякої дрібноти—селян (з колишніх козаків), котрі добували собі волю, незаконно взятих до війська рекрутів та взагалі всіх скривджених. За се він був дуже не до вподоби місцевим урядовцям та більшості панства“¹⁾.

Ця характеристика дозволяє нам ближче підійти до опозиційності й лібералізму українського дрібного дворянства, якими дихав і декабрист Яків Драгоманов і пізніше український соціаліст Михайло Драгоманов, і, розуміється, що оцю соціальну верству з її ідеологічними та політичними ухилами, з її громадськими настроями треба оцінювати, як українську, бо, коли не ця верства формувала інтелігенцію на Україні, то, значить, не довелося-б взагалі вести мову про громадський рух на Україні.

Перейдемо до другого декабриста, героїчного учасника повстання Чернігівського полку, людини, відомої своїми пригодами втікача після розбиття повстанців, нарешті відомого своєю героїчною і трагічною смертю—Ів. Ів. Сухинова. Сухинов був родом з Олександрійського повіту на Херсонщині, де народився в родині небагатого землевласника р. 1797, і потім мусів з трудом доводити своє дворянське походження.

Попередня генеалогія Сухинова мало установлена, ніхто нею не займався, але автору цієї статті, що займався українською гайдамаччиною, мимоволі приходить в голову гіпотетична думка розглядати Сухинова, як нащадка одного з козацько-гайдамацьких ватажків епохи Коліївщини.

Підстави для цього здогаду такі: 1768 р. в Єлизаветградській провінції, тоб-то на території, звідкіля був родом батько декабриста Сухинова, був поселений російським урядом виходець з Польщі, козацький отаман Клим Сухина на чолі 62 чоловік козаків, „кои, убегая от согласования с польскими конфедератами“, перейшли на російський бік. Сухина з козаками так і остався на російській території, і цілком правдоподібно, що цей гайдамацький ватажок і був предком (можливо прадідом або дідовим братом) нашого декабриста, бо територія і прізвище їх сходяться, а декабрист Сухинов мусів з великим трудом допоминатися дворянства, що було цілком натуральним для нащадка „козацького отамана“.

Нарешті декабрист Горбачевський, син збіднілого урядовця, по матері нащадок відомого роду Кониських на Чернігівщині, може також вважатися типовим і яскравим представником української інтелігенції серед декабристів.

Нащадки козацької старшини, гайдамацького ватажка—українська інтелігенція серед декабристів була справді українською інтелігенцією, хоч її українство, як складова частина їх політичного світогляду, і не

¹⁾ М. Драгоманов. Автобіографія. В-во „Криниця“, К., 1917, стор. 3.

виявлялось виразно, хоч звістки про цю сторону переконань українських декабристів дійшли до нас такими неясними і блідими.

Крім здогадів про національні настрої українських декабристів, маємо ми і надзвичайно цінний документ, що трактує цей саме момент; документ цей — спомини й листування одного з названих декабристів — Горбачевського. В його записах маємо глибоко характерні признання щодо відношення цього розумного й активного декабриста до українства. „Мать моя—згадує Горбачевський—из фамилии Конисских и была когда то помещицей, была чистая малороссиянка, т. е. ничего не понимала и не знала кроме монахов и Киевской Лавры, куда отдавала последнюю копейку; зато была набожна и хозяйка, т. е. много было сала и моченых яблок“. ¹⁾ В листі до свого приятеля, відомого декабриста кн. Є. Оболенського, Горбачевський так доповнював свої спомини й свої погляди, пишучи з приводу відомих польських подій (повстання) 60 рр.: „Ты спрашиваешь моего мнения насчет несчастной этой Польши, говоришь, что это у вас там вопрос жизненный. Я бы сказал тебе мое мнение, но боюсь быть пристрастным. Ты знаешь, что я малоросс; мой отец-покойник рассказывал мне, что он бывши большим уже мальчиком помнит, когда наши церкви были на откупу у жидов; говаривал, что он бывал заграницею в молодых летах, т. е. за Днпром и был свидетелем, когда иногда католические студенты били православных священников и их всячески оскорбляли. При имени ляха он дрожал и эту дрожь передал нам, своим детям, рассказывая о бедствиях своей любезной Малороссии. Я хотя и теперь дрожу при имени ляха, но у меня в голове уже не то, что у наших было, и помню слезы моей матери, когда она нам рассказывала, что хотя церкви и были свободны от опекунов, но все же по какому-то влиянию жида они ему платили и льстили, чтоб он с ляхом не ворчали; рассказывала (и при этом всегда плакала), как они прятались, чтобы тихонько от ляха и жида учиться русской или славянской грамоте и читать на славянском языке молитвы. Но—сохрани боже—об этом узнает лях, или ксендз, или жид,—беда, разорение целому дому. Я мог бы томы написать подобных рассказов моих стариков, но время ли теперь такое, чтобы русским мстить за старое; в том ли теперь вопрос? Жаль мне крепко, что не имею времени все написать рассказы наших стариков; передать их дрожь от имени ляха, их ненависть к ним и описать наше поколение и их взгляды на вещи“. ²⁾

Національна свідомість українських декабристів у звязку з їх політичною ідеологією дає в цих цінних признаннях змогу зрозуміти їх форми. Всамперед цікаво звернути увагу на те, що поняття „настоящая малороссиянка“ у Горбачевського дістає коментара такого, що цим іменем треба звати людей, які на зразок його любой матери „ничего не понимали и не знали, кроме монахов и Киевской Лавры“, зате прекрасно могли консервувати сало і знали рецепти для виготовлення мочених яблук. Українство—або „настоящее малороссиянство“, мовляв наш автор,—для нього милий анахронізм, прекрасний в споминах остаток непотрібної вже старовини, патріархальна, пережита вже заскорузлість та й годі. І наївними словами та неглибоким аналізом характеризує він світогляд своїх батьків, ставлячись до нього з прихильністю людини, що стоїть вище давніх пережитків. Як милий спомин дитячих років, згадує він те своє українство, не виявляючи будь-якого розуміння політичних і соціальних форм і тенденцій українського руху. І оце приймаючи національної на Україні проблеми дуже характерно для українського декабриста. Вей

¹⁾ Горбачевский, Записки, стор. 253.

²⁾ Ibidem, стор. 271—272. •

оді Драгоманови, Сухинови, Горбачевські та інші ставали під впливом внутрішньої соціальної еволюції та під впливом ідей буржуазного Заходу на ґрунт ліберального думання та революційної опозиційності, але в них—у декласованих у великій мірі інтелігентів, що походили з рядів дрібного дворянства,—не було ще виразного прилихування до якогось певного суспільного виробничого класу. Одійшовши від інтересів суто-поміщицьких, живучи передчуваннями близькості народження буржуазного суспільства і не маючи об'єктивних передпошилок, щоби в центр своєї політичної ідеології поставити класові інтереси селянства, українські декабристи не мали потреби користуватись українством, як політичною та соціальною ідеєю.

Українство тимчасом монополізувалося романтичним, політично-безсильним та анемічним українським інтелігентним поміщицтвом, що здебільшого далеко було від лібералізму і значно ближче стояло до консервативних угруповань та правих політичних течій. Не дурно, в пізніші десятиліття, в слідуючий етап розвитку громадської думки на Україні епігони діячів літературного, аполітично-романтичного українського відродження тяжіють до російських і то правого ухилу слов'янофілів (згадаємо, напр., Осипа Бодяньського).

Рух літературного дворянсько-хуторянського і слабо фарбованого в політичний колір, фактично байдужого до пекучих громадських справ—був одним потоком, яким ішов розвиток громадської думки й громадської свідомості на Україні.

Рух, слабо окрашений в національний колір, але активно політичний, ліберально-опозиційний і навіть героїчно-революційний, одним словом, той рух, що призвів до повстання Чернігівців на Київщині, захопивши багато елементів української інтелігенції,—це був другий потік, по якому формувалась політична свідомість української інтелігенції, це була та дорога, ідучи якою декласована українська інтелігенція знаходила поволі класи і виробничі групи, з якими звязувала вона свою долю. Політична й національна свідомість українських декабристів, офіцерської молоді, що в ХІХ ст. стала до розв'язування соціальних та політичних проблем новими способами, аніж ті, що ними орудували ще не так давно їх предки—козацькі та гайдамацькі привідці,—ця свідомість становить виразний етап в розвитку громадського руху на Україні.

Так і тільки так треба ставити й розв'язувати питання про декабристів на Україні, українців серед декабристів і українство серед декабристів. Тільки при такому погляді і при такому розумінні вловимо ми генетичний зв'язок між політико-ідеологічними спробами української інтелігенції в окремих десятиліттях ХІХ віку.

Згадаємо для прикладу оце місце з мемуарів вже цитованого нами Горбачевського про „Общество соединенных славян“: „Общество имело главною целью освобождение всех славянских племен от самовластия и уничтожения существующей между некоторыми из них национальной ненависти и соединение всех обитаемых ими земель федеративным союзом. Предполагалось с точностью определить границы каждого государства, ввести у всех народов форму демократического представительного правления, составить конгресс для управления делами союза и для изменения в случае надобности общих коренных законов, предоставляя каждому государству заняться внутренним устройством и быть независимым в составлении частных своих узаконений¹⁾“.

¹⁾ Записки декабриста И. И. Горбачевского, „Задруга“, 1916, стор. 18.

0,21 коп
(1986)

В цій політичній програмі „соединенных славян“ хіба ми не пізнаємо мови Кирило-Методійців?

Через два десятиліття років після ліквідації декабристів на Україні нове покоління молодшої інтелігенції зуміло поєднати політичний лібералізм, виявлений в революційних поривах, з твердим і глибоко продуманим українством. Правда, і ця нова ідеологія української інтелігенції ще не вповні знайшла собі класовий ґрунт, ще хитається непевно, зазнаючи впливів не дуже диференційованого українського суспільства, але, безперечно, ідеологія Кирило-Методійців становить великий крок вперед, особливо по лінії поєднання двох потоків українського громадського руху—активно-політичного без національного оформлення і літературно-національного без політичної активності. Своїм корінням сягають кирило-методійці до українських декабристів і до діячів українського літературного відродження, виводячи на одну, ще дуже все-ж-таки неясну, дорогу ті рухи, що досі йшли нарізно й розбіжно.

А через тридцять років після Кирило-Методійців молодий професор Михайло Драгоманов, що всмоктав в себе з родинного оточення ідеали декабристів, стане остаточно на нову путь будування соціалістичного, поки-що в утопічних формах, світогляду на українському ґрунті.

Львівська державна
наукова бібліотека

1115

Львів. Бібліотека
А. В. Р. С. Р.

1115 P
A